

Plaček, Miroslav

Poznámky k vývoji Kostelce ve středověku

Archaeologia historica. 2002, vol. 27, iss. [1], pp. 477-482

ISBN 80-7275-031-3

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140481>

Access Date: 16. 02. 2024

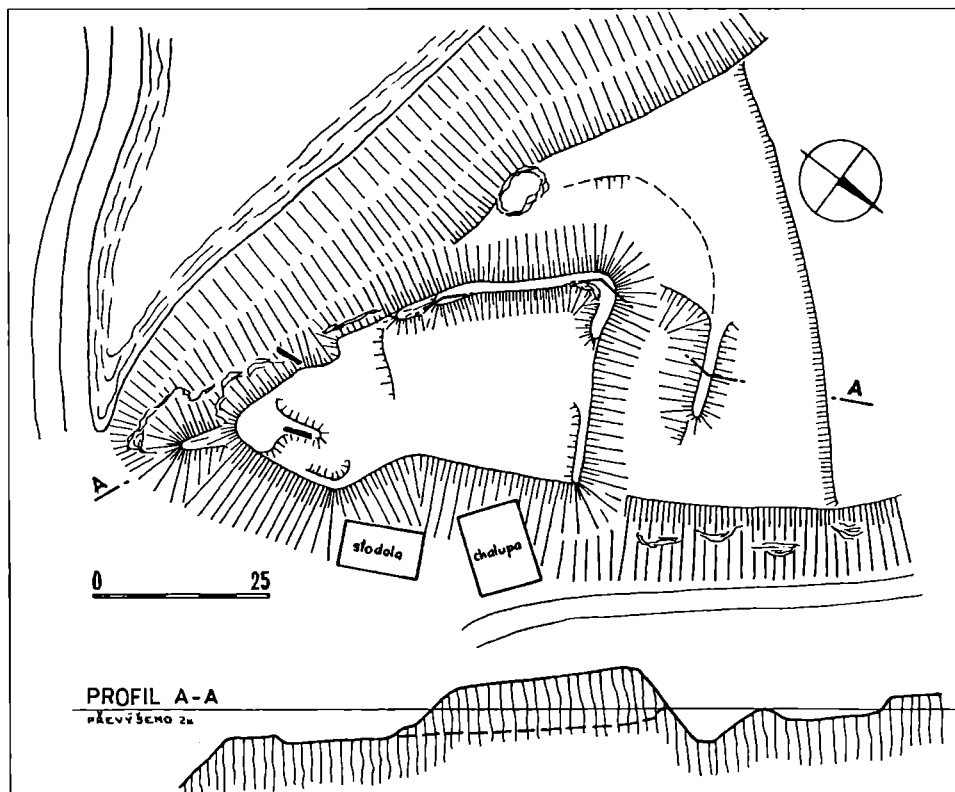
Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Poznámky k vývoji Kostelce ve středověku

MIROSLAV PLAČEK

Vesnice Kostelec se nachází na okraji terasy řeky Jihlavy v nadmořské výšce 520 m a téměř v srdci Českomoravské vrchoviny. Přes tuto skutečnost došlo k osídlení tohoto prostoru zřejmě již v rané fázi velké kolonizace, přičemž není vyloučeno, že i tak probíhala už v řídce osídlené krajině. Hovoří proto starobylé místní jméno a důvodem raného osídlení bylo patrně vedení stezky údolím Jihlavy, jež je mj. vyznačena i jmény Cerekví. Zvláštností Kostelce je poloha na styku želivského klášterství, k němuž patřily Dvorce a (ar-ci)biskupského území se správou v Červené Řečici. Průběhem kolonizace regionu se přehledně zabýval L. Hosák (1952, 142–143), ale podnětnou studii vývoji osídlení širšího okolí věnoval V. Richter (1953) a z české strany především J. Dobiáš (1927). V současné době vyšla nová monografie obce a pozoruhodná je i práce věnovaná především farnímu kostelu sv. Kunhuty (Bláha–Borovský–Czajkowski–Hodeček 2001).

Obr. 1. Terénní náčrt a profil tvrze Vestenhof.

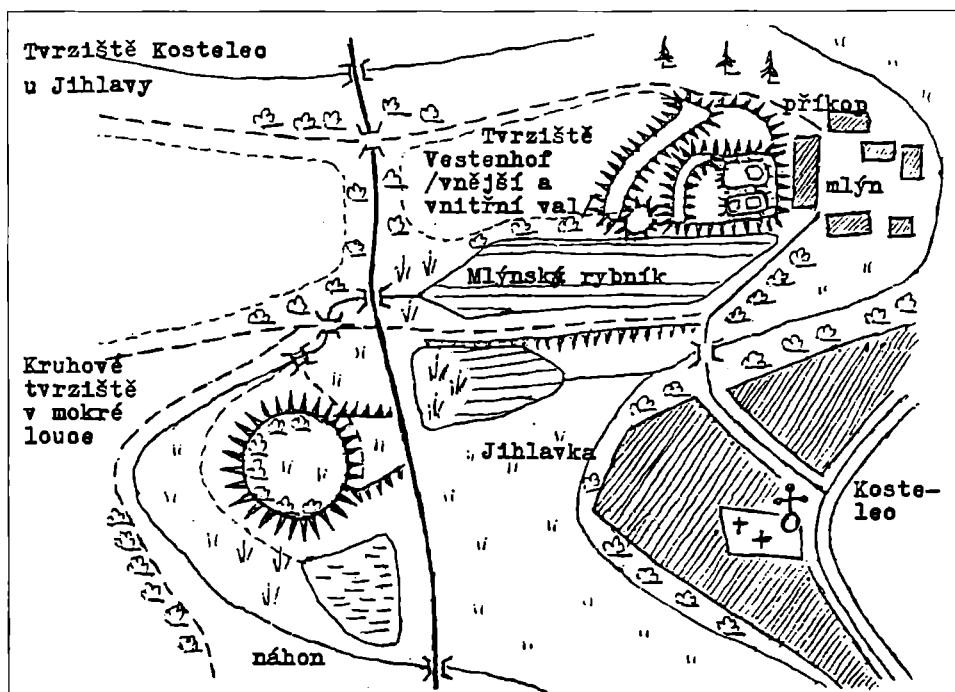
Počátky vsi, známé r. 1288 pod jménem Wolframs (CDM IV, č. 164), tkví již polovině 13. století, kam se také hlásí architektura původní části kostela – lodi a portálku s vloženými sloupky. Ovšem se založením obce je možno počítat o něco dřív a nepochybně je iniciovali nejstarší majitelé okolního území, o nichž se dovídáme z listiny Václava II. pro želivský klášter z r. 1233 (CDB III, č. 43). Z ní mj. vysvítají problémy, které klášter měl se syny Wolframa v oblasti lesa Borek, jenž hraničil s horním tokem Jihlavy (CDB II, č. 281; srov. Richter 1953, 20). Dosavadní literatura ztožňuje zakladatelský rod se Schenky-Pincerny. Rovněž tak činí kolektivní práce o kostele, přičemž se odvolává na práci autora tohoto příspěvku (Plaček 1995). Přestože poznatky ve zmíněné práci oproti staršímu příspěvku o tomto pozoruhodném rodu (Měřínský–Plaček 1993) značně pokročily, další studium přineslo nové možnosti interpretace. Za víc jak šest let se tak vynořily jisté pochybnosti, které jen intuitivně měl již V. Richter (1953, 26).

Praotcem moravské větve tohoto rakouského rodu byl skutečně Wolfram, ale po r. 1220 se vůbec neuvádí a zřejmě již nežil. Zato jeho čtyři známí synové byli velmi aktivní a od r. 1222 zcela samostatně vystupují v listinách a působí ve významných úřadech. O tom, že měli otce Wolframa se dozvídáme jen okrajově až r. 1235 (Lupold – CDB III, č. 119). Do začátku 14. století však vymřeli muži čtvrté generace a zboží Schenků (Šenkenberk, Jakubov a Dyjákovice) patrně vyženili vладыkové z Jíkve a Filip z Pernštejna (Plaček 2001a, 6–7). Bohužel neplatná je úvaha, že rod z Jíkve získal kostelecké zboží. Vycházela z mylné interpretace erbu držitelů Kostelce v polovině 14. století. Oba rody sice nosily na štítu kotouč, ale zatímco na Kostelci se v l. 1360–1366 jmenují bratři Oldřich, Hron a Mikuláš Hamrové z Kostelce, kteří měli ve znaku prostý kotouč – žernov, Jindřichovi ze Šenkenberka (Jíkve) r. 1337 kotouč hořel – byl tedy sluncem (Dobiáš 1927, 298; Sedláček 1925, 296, 321). Nepochybně jiný Wolfram, než Schenk, r. 1222 svědčí na stvrzení statut Konráda Oty Přemyslem Ot. I.; je přitom psán z Branišovic a se syny (CDB II, č. 234). O záměnu osob jít nemůže, neboť ve svědečné řadě daleko před ním figurují Schenkové Vilém a Lupolt.

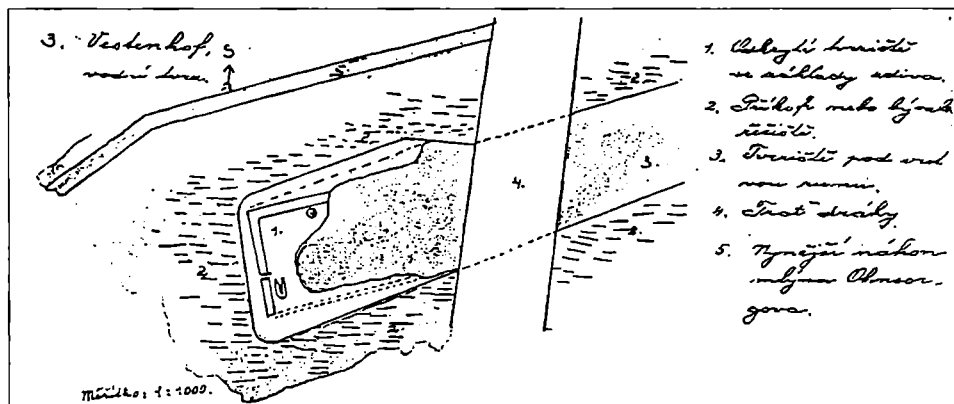
Erbovní znamení Wolframa z Branišovic neznáme, ale patrně patřil k jiným příchozím urozeným osobám z Rakous a jako ostatní zde hodlal zakořenit. Jeho anonymně uváděnými syny z r. 1233 však možnost přiřaditelnosti informace končí a další známý vlastník Branišovic – r. 1310 Ota z Boleradic – podle erbu poloutrojříčí už příslušel k Hrutovcům (CDM VI, č. 38). Dalším problémem je patronát farního kostela. Zsvěcení sv. Kunhutě vzhledem k původu fundátorů nepřekvapuje a v Rakousku je poměrně běžné, úplně sporný je výkon patronátu louckým konventem. V r. 1293 se mezi jím získanými patronáty uvádí Wolfram Ecclesie, což však je s převažující pravděpodobností Olbramkostel a nikoliv Kostelec (CDM IV, č. 308). Navíc víme, že polovina kosteleckého patronátu s dvorem (rychtou) r. 1371 přešla z Oldřicha z Heraltic na Ctibora z Volffřova a v r. 1446 celý patřil ke zboží (ZDB V, 333; XII, 459). Problematika tedy není s konečnou platností uspokojivě dořešena, ale zdá se, že zdejší působení Schenků je pochybné a podíl synů Wolframa z Branišovic na kolonizaci vůbec nelze vyloučit.

Podobně je tomu se sídlem – centrem nevelkého zboží. Situaci komplikuje nepříliš dobrý stav poznání jeho pozůstatků, jakož i utváření krajiny rozdělené tokem Jihlavy a existence náznaků druhého opevněného sídla. Zatímco ves je rozložena na terase v pravobřežním záhybu Jihlavy a kostel zaujímá její západní a současně nejvyšší výspu, pozůstatky tvrze se nacházejí na skalnatém výběžku mezi rybníkem a ohybem řeky nad Kosteleckým, jinak Tvrzským dvorem (Vestenhof) severně od obce, ale již na levém břehu (Samek 1999, 176). Toto sídlo tedy stálo na historickém území Čech, ačkoliv ve středověku nepochybně tvořilo celek s velmi starou farní vsí na moravské straně řeky. Spojení Kostelce s Cejlí, první vsí na české straně řeky, která byla produktem biskupské kolonizace v rámci červenořečického panství, je jen zdánlivé. Snad se vynořilo díky tomu, že v Cejli držel Havel z Kostelce dva nápravnické lány, ovšem až v r. 1390 (a po r. 1380 – Dobiáš 1927, 161).

Prvními konkrétně známými nositeli predikátu z Kostelce (1360–1366) a zřejmě i vlastníky byli Oldřich a Mikuláš Hamrové (Dobiáš 1927, 298, 299). Oba v r. 1365 také ode-

Obr. 2. Situace sídel na kresbě J. Čížka (nahore).

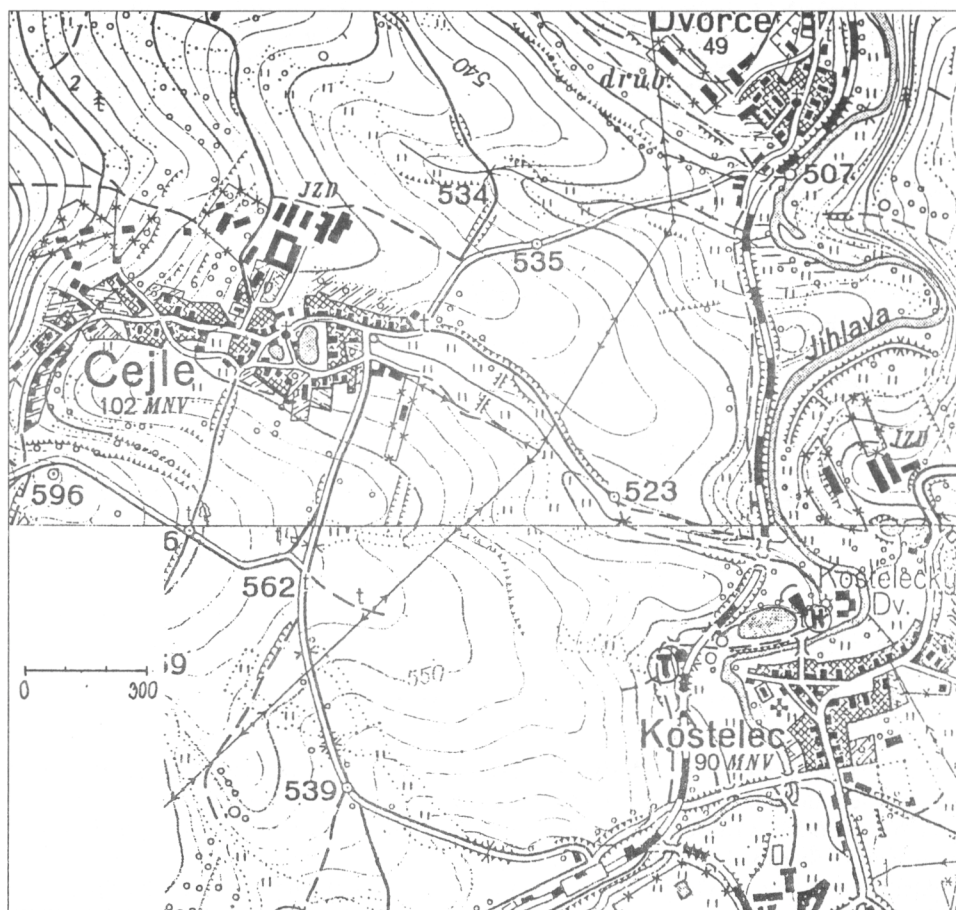

Obr. 3. Nákres tvrziště v lukách z Pamětní knihy Dvorců P. Machka (dole).

vzdali svá zboží na území želivského klášterství opatovi (Sedláček 1885, 318) a patrně někdy v této době přepustili Kostelec Havlovi z Pacova erbu krokve. Ten totiž od r. 1364 používal predikát z Kostelce a občas i po r. 1371, kdy zapsal ves s tvrzí a půl Lovětína Jaroslavu ze Šternberka (Dobiáš 1927, 165; ZDB V, 348). Je tedy možné oprávněně předpokládat vznik tvrze za vladyků s erbem kotoúče už okolo poloviny 14. století, k případnému dřívějšímu založení by měly promluvit výsledky podrobnějších průzkumů. V době ekonomického rozkvětu země byl také nahrazen presbytář kostela novým polygonem s žebrovou klenbou. Rámcové časové zařazení přestavby do druhé poloviny 14. století (Bláha-Borov-

ský–Czajkowski–Hodeček 2001, 115) je vzhledem k rustikálnímu uměleckému projevu reálné. I tak se domnívám, že k ní došlo už do r. 1371.

Jaroslav ze Šternberka na kostelecké tvrzi jistě nesídlil a statek byl patrně spravován z Třeště, ale zřejmě nijak dlouho. Existuje totiž deskový zápis z r. 1385, v němž se hovoří o rytíři Marešovi z Kostelce (ZDB VII, 300). Byl patrně totožný s Marešem z Ústrašína, jenž nosil polcený erb s volským rohem v každé polovině a spolu s bratry Vojkem (?) z Ústrašína a Janem z Hodic r. 1390 zakoupil Stonařov, který převzal (Sedláček 1925, 254; ZDB VII, 949). Šlo zřejmě o syny staršího Mareše z Ústrašína, jehož úspěšná snaha o usazení na Moravě je sledovatelná v šedesátých letech 14. věku (srov. Dobiáš 1927, 412, 413). Jeho syn Jan z Hodic byl zřejmě předkem pozdějšího hraběcího rodu Hodických z Hodic. Ovšem v r. 1408 byl Jan poručníkem Marešových synů Zikmunda a Závíše, jimž prodává rychtu v Kostelci (CDM XIV, č. 20). Majetkové poměry v Kostelci byly v této době složitější, neboť v témže roce Jan z Hodic pohání Jana z Moravan, ručitele za Oldřicha z Cedlic a Kryštofa z Gerhardsdorfu, že mu měl zapsat Kostelec s tvrzí (LC II, 126). Snad šlo pouze o formální legalizaci reálného stavu, neboť Kostelec rodu ústrašínských nadále patřil, konkrétně se podle něho psal Závíš, jenž je v r. 1427 doložen ve vojenské službě pro město Jihlavu (Hoffmann 1961, 160).

Obr. 4. Situace vsí a sídel odvozená ze základní mapy 1:25 000. H – hrádek (tvrz) nad Vestenhofem, T – místo tvrze v lukách.

Když tento Závíš ze Stonařova a Kostelce v r. 1446 prodával Kostelec Ondráčkovi z Německého Brodu, byla příslušenstvím zboží tvrz a patronát kostela. Tvrz tedy husitské války přežila, ovšem při převodu zboží na Kobíky z Opatova v r. 1464 se zápis o prodeji už o tvrzi nezmiňuje (ZDB XII, 459; XIII, 67). Je tedy nepochybné, že někdy okolo poloviny 15. stol. zanikla a už nebyla obnovena. Dlouhodobé a úspěšné obléhání vzpurné Jihlavy velkým utrakvistickým vojskem krále Jiřího z Poděbrad v r. 1458 jistě postihlo širší okolí města a tehdy patrně došlo k rozhodujícímu poškození patrně posledního kosteleckého sídla. Nebylo již zapotřebí a tak nepřekvapuje, že v r. 1497 patřila ke zboží jen moravská část Kostelce (ZDB XVII, 61) a levý břeh s pustými sídly a nápravnickým dvorem pod pobožným hrádkiem drželi Trčkové z Lípy.

Protože poměrně rozsáhlé jednoduché sídlo (dl. 50 m, š. až 30 m) zabíralo skalnatý konec výběžku se strmými boky, bylo nutné uměle chránit jen severní přístupovou stranu. Přetínaly ji příkop a valy, které na západě asi zatáčely k jihu. Příkop byl skoro 15 m široký a ještě dnes má největší hloubku přes dva m. Před zbytkem jeho valu je uměle zarovnaná plocha, jež možná zbyla po vnějším zdvojení příkopu. Jen nepatrné zbytky lícované zdi a místy vystupující amorfní a rozesuté zdivo dokládají původně kamenné provedení. To potvrzují i zprávy z druhé poloviny 19. století, které dokonce hovoří o sklepech (Sedláček 1885, 318). Rozebírání zdiva k druhotnému stavebnímu využití však čitelnost dispozice značně narušilo. Výrazně zřetelný je průběh obvodové hradby v podobě hrázky, zejména kolem okraje západního cípu, kde těleso hrázky dosahuje převýšení přes 3 m. Nějaké obytné stavení nepochybně stálo na konci ostrožny. Ze zbytků sídla se dá soudit na absenci hlavní věže, je ovšem vhodné počkat na definitivu případného archeologického výzkumu. Pokud však existovala, bylo by ji možno očekávat v severozápadním zlomu hradby.

Zajímavá jsou údaje A. Sedláčka (1885, 318) o reliéfních pozůstatcích druhého tvrzíště. Podle něho se nacházelo v nížinné poloze východně od tvrze a dvora, tedy evidentně v lukách na pravém břehu Jihlavy. Mělo být čtyřhranné a dokonce dvojdielné, ale není tam k nalezení. Není divu, neboť leželo západně od dvora a hrádku v ohybu mlýnského náhonu, asi 250 m severozápadně od kostela. Zřetelné zbytky existovaly ještě na konci 19. stol. a zachycuje je i nákres v Pamětní knize obce Dvorce z r. 1935. Tvrziště o šířce 25–30 m široké bylo tehdy od západu a severu vymezeno kamennou zdí 2 m silnou, která jinde zmizela, a skoro celý případný východní díl zlikvidovaly úpravy pro drážní těleso. Snížené a zamokřené plochy okolo byly dříve patrně příkopy. Ještě v osmdesátých letech minulého (20.) století zachytil Jiří Čížek vyvýšenou, ale zaoblenou plochu po tvrzišti. Otázku věrohodnosti utváření do jisté míry řeší srovnání skutečného tvaru hrádku a podoby na Čížkově nákrese.

Pochybnosti o existenci druhého sídla se tak sice rozplynuly, ale okamžitě se vynořily otázky, k jakému zázemí by tak sídla patřila a doba jejich trvání. V úvahu by přicházela možnost příslušnosti hrádku k nápravnictví v Cejli a proto by se r. 1390 mohl jeho držitel Havel (z Pacova) psát po Kostelci. Luční tvrzíště by pak mohlo sloužit majitelům Kostelce. Vyloučit přitom nejde ani opačnou variantu. S těmito konstrukcemi souvisí problém datování zániku obou sídel a mnohé by skutečně vyřešil alespoň zjišťovací průzkum na dochovaných pozůstatcích nad Tvrzským dvorem. Nálezy z výkopů, které na obou tvrzištích na konci 19. stol. provedl statkář p. Rychlý, jsou údajně uloženy v Muzeu Vysočiny v Jihlavě (mj. i meč). Možnou cestu rámcového datování tedy poskytuje vyhodnocení nálezů, i když dlouhá doba uložení příliš nesvědčí jejich spolehlivé lokalizaci. Nejjednodušší, ale méně pravděpodobnou variantu představuje ztotožnění zmizelého reliéfu v lukách s dalším hospodářským dvorem, pro nějž hovoří překvapivě protáhlé, přes 120 m dlouhé staveniště. V dějinách Kostelce by pak k zásadním změnám nedošlo.

Literatura

BLÁHA, J.–BOROVSKÝ, T.–CZAJKOWSKI, P.–HODEČEK, D., 2001: Kostel sv. Kunhuty v Kostelci u Jihlavy. Průzkumy památek 8, č. 1, 104–118.

- DOBIÁŠ, J., 192: Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí I. Praha.
- HOFFMANN, F., 1961: Jihlava v husitské revoluci. Havlíčkův Brod.
- HOSÁK, L., 1952: K středověké kolonizaci horního pofří Jihlavy. ČSPS 60, 142–153.
- MĚŘÍNSKÝ, Z.–PLAČEK, M., 1993: Hrad Šenkenberk a jeho úloha v kolonizaci Žnojemska. AH 18, 211–223.
- PLAČEK, M., 1995: Rakouská šlechta v zeměpanských službách na jižní Moravě do počátku 14. století a její sídla. Diplomová práce Historického ústavu FF MU Brno.
- PLAČEK, M., 1991: Hrady v povodí Jihlavy a Rokytne. VVM 43, 145–147
- PLAČEK, M., 2001: Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí. Praha.
- PLAČEK, M., 2001a: Jakubov ve středověku. In: Jakubov u Moravských Budějovic, Sborník vydaný u příležitosti setkání rodáků a přátel obce 2001, 3–11. Jakubov u Moravských Budějovic.
- RICHTER, V., 1953: K nejstarším dějinám Třeště. ČSPS 51, 7–37.
- SAMEK, B., 1999: Umělecké památky Moravy a Slezska Praha.
- SEDLÁČEK, A., 1885: Hrady, zámky a tvrze království českého IV. Praha.
- SEDLÁČEK, A., 1925: Českomoravská heraldika II. Část zvláštní. Praha

Zusammenfassung

Einige Bemerkungen zur Entwicklung des Dorfes Kostelec (Kosteletz) im Mittelalter

Anfänge des Pfarrdorfes auf der Terasse des Iglauflusses belegt die Kirche der Hl. Kunigunde aus der Hälfte des 13. Jhs. Der deutsche Name Wolframs zeigt auf die Gründung des Dorfes durch Lokator Wolfram. Seine Söhne hatten Konflikte mit dem Kloster von Želiv hinsichtlich des Waldes Borek.

Näher nicht datierte und ausgedehnte Reste des Sitzes befinden sich auf einem steilen Ausläufer über dem Vestenhof, der schon an der böhmischen Seite des Flusses liegt. Dieses Gebiet gehörte der bischöflichen Herrschaft Červená Řečice. Nach dem Dorf Kostelec tragen den Namen seit 1360 die Brüder Hamr, dann Paul von Pacov, der das Dorf mit einer Feste dem Jaroslav von Šternberk verkauft hat.

Vor dem Jahr 1385 gewann das Dorf Kostelec der Ritterstamm von Ustrašín und beim Verkauf im Jahr 1446 war noch die Feste erwähnt. Zu ihrer Verwüstung kam es wahrscheinlich bei der Belagerung der Stadt Iglau von Utraquisten im Jahr 1458, weil ihr Besitzer der Stadt Iglau diene. Es bleibt aber die Frage, um welchen Sitz sich gehandelt hat. Die Lokalität Vestenhof mit Mauerresten hat auf der zugänglichen Seite ein Doppelgraben und ist mit einer Wallanlage geschützt, die andere westliche Seite in den Wiesen hat der Ausbau der Eisenbahnstrecke fast beseitigt. Ältere Forschungen haben ein rechteckiges Objekt mit 2 m breiten Mauern festgestellt. Von einem der Sitze stammt ein Schwert, das in das 14. Jh. datierbar ist. Die Auswertung der Funde von beiden Lokalitäten und dazu noch nötige Sondierung könnte die unbeantwortete Fragen lösen.

Abbildungen:

1. Terrainskizze und Profil der Feste Vestenhof.
2. Sitzessituation auf einer Zeichnung von J. Čížek (oben).
3. Skizze der Festestelle in den Wiesen aus dem Gedenkbuch des Dorfes Dvorce von P. Machek (unten).
4. Situation des Dorfes und der Sitze abgeleitet von der Grundkarte 1:25 000. H – Hausberg (Feste) über dem Vestenhof, T – Stelle der Feste in den Wiesen.